

חנוכה - ימי תשובה

שיחה מפי הרב חיים איידלס

א. ראובן - לשבח או לגנאי?

אומר המדרש (הובא בספר 'זרע אברהם' על המדרש רבה פרשת וישב):

"הדודאים נתנו ריח" זה ראובן שהציל את יוסף "ועל פתחינו כל מגדים" זה נר חנוכה".

הדודאים רומז לראובן משום שהביא את הדודאים ללאה אימו, והפתחים רומזים לנר חנוכה שמצוה לתת אותו על הפתח. הפסוק ממשיך "חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך", כלומר המילה "פתחים" מתחבר למילה "חדשים", מכיוון שנר חנוכה הוא מגזירת חכמים שנקראת חדשים למול מצוות התורה שנקראות ישנים. צריך להבין את ההקשר הרעיוני שמופיע במדרש בין ראובן לנר חנוכה.

במדרש אחר (ילקוט שמעוני תורה פרשת ויצא רמז קכט) ביחס לדודאים מובא:

"וילך ראובן בימי קציר חטים" (ל יד), "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה". "יותן הארץ הזאת לעבדיך".

מדרש מפליא; המדרש מתחיל בלקיחת הדודאים, ממשיך ב"חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו", ומציין שלאחר מכן ביקשו בני ראובן נחלה בעבר הירדן. יש שפירשו את המדרש לגנאי ויש לשבח.

הדודאים הוא עשב שיש בו ענין של תאוה, ולעתים מכח תאוה האדם עלול לאבד את דרכו. כשם שאיבוד דרך קרה לראובן אבי השבט, כך גם בניו עלולים לטעות בדרך הקדושה, ש'מעשה אבות סימן לבנים'. הנכדים של ראובן מגיעים לעבר הירדן ומיד לוקחים נחלה מבוהלת בראשונה בעבר הירדן המזרחי. מי ישורנה באחריתה, לעתים איננו מבינים איזו משמעות יש למעשינו לדורות. כאשר עושים מעשה בפועל אז כל המחשבות מתלבשות בו ובוודאי שעוד יותר משפיע לדורות. אמנם ניתן להבין את השפעתו לדורות דווקא במובן החיובי. ראובן אוסף את הדודאים משדה הפקר, שחלילה לא יבוא להיכשל בגזל. כך גם בניו למדו ממנו שלא להיכנס לתוך ארץ ישראל ולהגיע למצב של מחלוקת בנחלת הארץ בין השבטים, על כן העדיפו לקחת נחלת הפקר ממזרח לירדן.

ב. הכוחות האפלים שבאדם

כיצד יתכנו שני הפירושים גם יחד? מסביר רבי ישראל סלנט שבכל אחד מאיתנו משמשים כוחות טובים ואפלים גם יחד. האדם צריך להיות מודע לזה, שגם כאשר בגוף המעשה הוא בוחר בדרך הטובה, סוף סוף בלב ישנן דרכי ניגודיות שיכולות לבוא לידי ביטוי במעשה אחד.

הירושלמי (סנהדרין פרק ב הלכה א) אומר:

"נישמעינה מהדא אין מלך יושב בסנהדרין ולא מלך וכהן גדול יושבין בעיבור".

ומסביר קרבן העדה (שם):

כהן גדול אינו רוצה שתתעבר השנה מפני הצינה, שצריך לטבול ולקדש ביום הכפורים חמש טבילות ועשרה קידושין, ואם תתעבר השנה הרי תשרי במרחשון וצינת חשון תהיה בתשרי.

כלומר הכהן הגדול חשוד על כך שיחשוש מפני המים הקרים וישנה את כל לוח השנה, לכן אנו אוסרים עליו להיות שותף בבית הדין של עיבור החודש. אנחנו מדברים על האיש הגדול ביותר בעם ישראל, וחוששים שתהיה לו מחשבה שאולי המקוה תהיה קרה ביום כיפור ולשם כך ישנה את כל המועדות של עם ישראל.

מקור נוסף הוא בעבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים. המשנה (מסכת יומא פרק א משנה א) פוסקת:

"שבעת ימים קודם יום הכפורים מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין ומתקינין לו כהן אחר תחתיו שמא יארע בו פסול".

מסביר התלמוד הירושלמי (מסכת יומא פרק א הלכה א):

"מתקינין לו כהן אחר תחתיו שמא יארע בו פסול מה מייחדין ליה עימיה א"ר חגיי משם דאין מייחדין ליה עימיה דו קטל ליה".

הסגן של הכהן לא היה פורש כמותו, כי יש חשש שהכהן גדול יקנא בו וירצח אותו. איך יתכן לומר על אדם גדול כל כך, ביום כה גדול כיום כיפור ובמקום הכי קדוש בעולם שיהפוך להיות לרוצח משום שמקנא על מעמדו מפני הסגן שעלול להחליפו?

רבי ישראל סלנט מברר שבכל אחד מאיתנו, גם במעשה טוב שהוא עושה, יש כוחות אפלים שפועלים בתוכנו, ואדם צריך לדעת ולהיות מודע לזה שעל אף שנראה לו שהוא הולך בדרך טובה בגוף המעשה עצמו בכל זאת בתוך הלב עלולה להיות ניגודיות לכאן ולכאן. מחד אתה עושה מעשה נאצל, ומאידך בתוך המעשה עצמו גופא יהיה מקום אפל. בתוך האדם הגדול הזה, בחיר העם, בשעה שהוא עסוק בקדושה ופניו מועדות אל קודש הקדשים בטהרה ונקיות יש פוטנציאל של רוצח, ואין אפוטרופוס לקנאה תאוה וכבוד, ולכן הוא יכול להתהפך בבת-אחת.

ג. תשובתו של ראובן - תשובה של חנוכה

כך במעשה של ראובן הייתה ניגודיות, גנאי ושבח גם יחד. אך המעלה של ראובן בכך שגם סלל דרך תשובה לדורות. כדברי המדרש (בראשית רבה פרשת וישב פרשה פד סימן יט):

”וישב ראובן אל הבור, והיכן היה? ר' אליעזר ור' יהושע, רבי אליעזר אומר בשקו ובתעניתו, כשנפנה הלך והציץ לאותו בור הדא הוא דכתיב ”וישב ראובן אל הבור”. אמר לו הקדוש ברוך הוא: מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחלה, חיך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה. ואיזה? זה הושע, שנאמר (הושע יד) ”שובה ישראל עד ה' אלהיך”.”

ראובן חזר אל הבור אליו השליך את יוסף, ולכן זכה להבטחה אלוקית שהושע, שהיה מזרעו, יהיה הפותח בתשובה של עם ישראל. אך קשה על דברי המדרש, שגם אדם הראשון וקין עשו תשובה עוד קודם ראובן, כלשון המדרש (בראשית רבה פרשת בראשית פרשה כב סימן יג):

”ויצא קין מפני ה'”, מהיכן יצא? רבי יודן בשם ר' איבו אמר: הפשיל דברים לאחוריו ויצא כגונב דעת העליונה. רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר: יצא כמפריס וכמרמה בבוראו. רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר: יצא שמח, היך מה דאת אמר (שמות ד) ”הנה הוא יוצא לקראתך וגו'”. פגע בו אדם הראשון, אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר: כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע. מיד עמד אדם הראשון ואמר (תהלים צב) ”מזמור שיר ליום השבת וגו'”.

כדי להסביר זאת יש להקדים סיפור ידוע על הרס"ג, רבי סעדיה גאון. רבי סעדיה היה גדול הדור ויום אחד הגיע למקום מסוים והתארח אצל יהודי מכניס אורחים. אותו מכניס אורחים לא ידע שאורחו הוא רבי סעדיה, והכניסו כפי שנהג להכניס את שאר האורחים. לקראת צאתו של רבי סעדיה לביתו גילה המארח באיזה אורח מדובר, ונפל לפני רגליו והחל להתחנן אליו שימחל לו שלא כיבד אותו כראוי למעלתו הרמה. מאותו יום היה הרס"ג עסוק בשקו ותעניתו. שאלוהו התלמידים על מה ולמה. אנה להם שבכל יום מתקדם בעבודת האלהים, והיום הוא מביט ביום האתמול

ומבין שהיה לו חוסר בהבנת האלוקות, ושלא כיבד את הבורא יתברך כראוי לו, כשם שאותו אדם לא ידע את מי הוא מארח בביתו ולכן עושה על כך תשובה.

כוונת הביטוי 'ראובן פתח בתשובה תחילה' היא שראובן כל הזמן היה בפתיחת הלב בתשובה, וכך בן בנו הושע כל הזמן היה בתחילת התשובה, כי כל יום הם העריכו את החטא ואת גדלות הקב"ה מחדש והתשובה שלהם היתה ביתר שאת לעומת יום האתמול.

יש תשובה שמתאימה לימים המיוחדים של החנוכה. אדם הראשון עשה תשובה כשפגש את קין. האר"ה הקדוש כותב שהחלק הטוב של קין משובח משל הבל, ושוש נשמתם של רוב הצדיקים הגדולים מקין. קין עשה תשובה אחרי שהקב"ה אומר לו ”מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה” (בראשית ד י), אז הבין את עומק החטא וצעק לה' ”גדול עוני מנשא” (שם יג). כך גם אדם הראשון שב בתשובה רק בגלל תשובתו של קין. זו הייתה תשובה שבאה באתערותא דלעילא, ממה שהקב"ה עוררו. אך ראובן פתח בתשובה תחילה מעצמו באתערותא דלתתא, הוא מעצמו הבין את עומק החטא וחזר בתשובה. זוהי התשובה של ימים אלו.

ד. אתערותא דלתתא

על השאלה המפורסמת של הבית יוסף (אורח חיים סימן תרע) מדוע מציינים את חנוכה במשך שמונה ימים והרי הנס היה לשבעה ימים עונה הט"ז (שם סעיף קטן א):

”ולי נראה לתרץ דלמפרע אנו רואין שגם בלילה הראשונה היה נס. דמצינו בספר הזוהר¹ על פסוק ”מה יש ליכי בבית”, שאין הוא יתברך עושה נס ליתן ברכה אלא במה שיש כבר בעולם, ואפילו הוא דבר מועט, אז הוא יתברך נותן ברכה להרבות המעט. מה שאין כן בדבר ריקן אין שייך בו ברכה לעשות בריה חדשה. על כן ניחא כאן, דאילו נדלק כל מה שהיה בלילה הראשון לא היה מקום לנס לחול על שום דבר, אלא ודאי דגם בלילה הראשון נשתייר ממה שהיה ראוי לה וממנה נשתייר ועל אותו השיור באה הברכה שנעשה שם נס להרבות אותו. ואם כן ראינו שגם בלילה הראשונה נעשה נס”.

ביום הראשון היה צריך שישאר מעט שמן בפרך, שאם לא היה נשאר מעט לא היה יוצר ה' בנס יש מאין, כמו שכתוב אצל אותה אשה שצריך שימשיך הנס מהיש ולא ליצור יש מאין.

¹ זוהר שמות פרשת תרומה דף קנז עמוד ב:

”בשעתא דברכת מזונא דההוא בר נש מברך פתוריה אצטריך דלא יהא בריקניא, דהא לית ברכתא משתכחא על פתורא ריקניא כמה דאוקמוה דכתיב (מלכים ב ד) ”הגידי לי מה יש לך בבית וגו'”. ועל דא פתורא לא אצטריך לאתחזאה בריקניא, דהא ברכאן עלאין לא שריין אלא באתר שלים, ורוא דא (שמות לא) ”ובלב כל חכם לב נתתי חכמה” וכתביב (דניאל ב) ”יהב חכמתא לחכימין”. ועל רוא דנא שלחן דלחם הפנים דכתיב (שמות כה) ”ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד”.”

לפי זה נבין למה "הדודאים" שהם סמל החטא "נתנו ריח", מכיוון שכששבים בתשובה מאהבה אז זדונות נעשות כזכויות.³ הדודאים הם סמלו של ראובן, כי הם סימלו כיצד העמיד חטאו מול עיניו ובכל עת התעורר מעצמו בתשובה. דגל שבט ראובן היה בצבע אדום, המסמל את החטא, "אם יהיו חטאיכם כשנים", לקיים "חטאתי לנגדי תמיד".

בימי החנוכה אנו מדליקים את נרות חנוכה במקומות החשוכים ביותר, מקומות ששכינה לא ירדה אליהם, משום שאין אתרעותא דלעילא אלא רק אתרעותא דלתתא, ואז הקב"ה סולח לנו על כל חטאוינו. בראש השנה ויום כיפור המלך בשדה, ימים שלמעלה מסדר השנה, זכינו להתעוררות מלמעלה. ועתה, בימים אלו, ימים של חושך, אנו צריכים להתעורר מעצמנו למטה ובכך מעוררים את הקב"ה למעלה לקבל אותנו בתשובה.

אולי זו הכוונה 'ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים', הכוונה שדווקא בזכות העובדה שעוד נותר משהו בפך נעשה נס. כל הנס יכול להתרחש בזכות אתערותא דלתתא, כאשר יש בידינו משהו, אז יכולה אחר כך לבוא אתערותא דלעילא. ודאי שבימים אלה יש אתערותא דלעילא, אך הראשית מתחילה ממה שאנחנו נפתח בתשובה.

בתור בחור צעיר זכיתי לעמוד מול הפנים המבהיקות של ה'פני מנחם' מגור בשעה שעמד שעון על הקיר מול החנוכיה עם עיניים סגורות ומראהו כלפיד ואמר באידיש בשם אבא שלו 'נרות פתילות ושמינים שלא מדליקים בהם בשבת מדליקים בחנוכה, 'נרות פתילות ושמינים' ראשי תבות נפש. גם נשמות שקדושת השבת לא יוצרת בהם שינוי אז נרות פתילות ושמינים- אור החנוכה יכול להאיר עליהם. לכן מצוות הנרות דווקא מתחת לעשרה טפחים, מקום שהשכינה לא ירדה אליו, בו יש התגברות הדינים. מניחים את הנרות על פתח ביתו מבחוץ- בכל זאת יש השפעה לנר חנוכה על כל אחד ואחד'.

הדבר הזה נחרט בליבי, שבימים אלו אפשר להשתנות גם אם אדם מרגיש שעברו הימים הנוראים והוא חוזר חזרה לסורו, הוא מרגיש שהוא כל הזמן שואף ולא שומר על מעלה רוחנית ראויה, בימים האלו, שהם כידוע המשך לראש השנה וסוכות, אפשר ליצור בתוכנו שינוי ולכן הדין לא נחתם עד 'זאת חנוכה'.² יש מעשים שאדם עושה ויש מקומות שאליהם אדם יורד ולכאורה אין לו אפשרות לתקן. אם אדם מנתק את הל"ו חוטים, ל"ו הכרתות שכנגד ל"ו הנרות, "שרפים עומדים ממעל לו", אז אין לו דרך לשוב באופן פשוט. אם לא תהיה לו אתרעותא דלתתא לא תהיה התעוררות משמים, אבל אם יתעורר מלמטה והוא עצמו יפנים את החטא, יבין את הריחוק ואת גדלות הקב"ה, אין דבר שעומד בפני התשובה. זה מה שאומר הנביא הושע "ושבת", "ושבת" זו אתערותא דלתתא, אם אתה תשוב- אז אין שום מניעה להגיע "עד ה' אלהיך".

דווקא הושע הנביא, שהוא נכדו של ראובן, הוא שאומר שיש להתחיל באתרעותא דלתתא, שכן גם סבו ראובן החל בהתעוררות מעצמו. בחנוכה הייתה לנו התעוררות מעצמנו, ועל האתרעותא שלנו היתה אתרעותא דלעילא. דבר ראשון צריך לומר 'הנני', להיות בביטול גמור, ועל ידי זה יש אתרעותא דלעילא.

² ר' ישראל מרוזין. עיין קדושת לוי קדושות לחנוכה, קדושה ראשונה.

³ תלמוד בבלי מסכת יומא דף פו עמוד ב: "אמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות, שנאמר "ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם יחיה".